

Jurzyk, Martyna

Cmentarze siedleckie w latach 1927-1946

Szkice Podlaskie 12, 5-9

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

Martyna Jurzyk

Biblioteka Główna Akademii Podlaskiej w Siedlcach

CMENTARZE SIEDLECKIE W LATACH 1927-1946

Najstarszy katolicki cmentarz w Siedlcach znajdował się najprawdopodobniej po wschodniej stronie kaplicy Ogińskich. Miał jednak niewielką powierzchnię i szybko zappełnił się grobami. W 1799 roku uruchomiono więc nowy tuż za ówczesnymi rogatkami miasta, przy obecnym zbiegu ulic Cmentarnej i Sokołowskiej. Funkcjonował on niemal do końca XIX wieku. Niestety, okazał się również niewystarczający.

W 1892 roku założono więc kolejny, większy cmentarz, który jest czynny do dzisiaj. Usytuowany on został pomiędzy ulicami: Cmentarną od południa i Piaskową od północy. Od zachodu graniczył z gruntami należącymi do mieszkańców miasta, od wschodu - z zadrzewionym skwerem. Już w 1893 roku wzniesiono dom pogrzebowy z czerwonej cegły o wymiarach ok. 10,5 x 13 metrów¹.

Do 1927 roku cmentarzem zarządzał Dozór Kościelny, którego prezesem z urzędu był prezydent miasta. Już w 1920 roku Dozór rozpoczął starania o rozszerzenie cmentarza. Wynikły jednak trudności związane z nieuregulowaną sprawą własności byłego majątku kościelnego, tzw. księżyzny. Miała ona być rekompensatą za działki, które oddaliby pod cmentarz mieszkańcy Siedlec. Jedyłą możliwością pozostało wykupienie wspomnianych działek. Nie było to jednak łatwe do zrealizowania ze względu na trudności finansowe².

W 1927 roku Dozór Kościelny został zlikwidowany. Ponieważ jego prezesem był prezydent miasta, wszystkie akta, w tym dotyczące cmentarza, przechowywane były w Magistracie. Tam też pozostały. Od tego czasu właściwie nikt nie zajmował się sprawami cmentarzy. Prezydent nie był już prezesem Dozoru Kościelnego. Proboszcz parafii katedralnej, na terenie której znajdowały się oba cmentarze, nie posiadał ani akt, ani funduszków cmentarnych, chociaż w wykazie hipotecznym cmentarze figurowały jako

¹ Archiwum Diecezjalne Siedleckie (dalej: ADS), Akta ogólne. Kościół Katedralny. Lit.: K. Dział: III, Nr porz. 27. Tom I, *Inwentarz fundi instructi kościoła i beneficium proboszczowskiego rz-kat. parafii katedralnej Niepokalanego Poczęcia Najśw. Marii Panny w Siedlcach 1939r.*, s. 21.

² ADS, Akta Parafii w Siedlcach – Katedra N.P.N.M.P. dekanatu katedralnego w Siedlcach, Lit.: S. Dział: II. Nr porz. 11, Tom I, *Protokół z dnia 12 listopada 1924r. w sprawie rozszerzenia cmentarza grzebalnego*, nr 4080.

jej własność.³ Magistrat ograniczał się jedynie do pobierania opłat pokładnego i odpłacania stróża cmentarnego.

Na miejsce wiecznego spoczynku wkradał się coraz większy nieporządek. Cmentarz, już nieczynny, zarastał chwastami i krzakami. Zarówno do Kurii Diecezjalnej, jak i do Magistratu zaczęły napływać niepokojące sygnały o sytuacji na działającym cmentarzu.⁴ Najbardziej raziły mieszkańców miasta stada kur i świnie dozorczy swobodnie grasujące po mogiłach. Jego rodzina ogołacała groby z kwiatów, elementów metalowych i kamiennarskich, przeznaczając je na sprzedaż lub własny użytek. Teren cmentarza stał się miejscem pijatyk. Rozmowy z dozorcą przeprowadzone przez ówczesnego proboszcza parafii katedralnej, ks. Juliana Rystera, nie dały żadnych efektów.

Jedynym chyba sukcesem Magistratu w tym czasie było poszerzenie cmentarza. Na grzebanie zwłok zajęto większą część skweru przed cmentarzem od strony wschodniej. Nowy teren ogrodzono i podzielono na kwatery. Po lewej stronie od bramy wejściowej grzebać miano innowierców, dzieci niechrzczone, samobójców itp. Poświęcenia prawej strony nowej części cmentarza dokonał za zgodą biskupa ks. J. Ryster 2 listopada 1934 roku. Całość nekropolii miała teraz ponad 3 ha powierzchni. Kształtem zbliżona była do trapezu.⁵

Magistrat miasta dopiero na początku 1937 roku zdecydował się zarząd cmentarzy przekazać formalnie Kościołowi. Na czynnym cmentarzu w grzebaniu zmarłych panował ogromny chaos: nie było szczegółowego planu cmentarza, nie prowadzono ksiąg rachunkowych, księgi placów wieczystych i czasowych, nie urządzono odpowiednio kostnicy, dom na cmentarzu wymagał gruntownego remontu.⁶

Dnia 1 kwietnia 1937 roku Zarząd Miasta przekazał protokolarnie administrację obu cmentarzy władzom kościelnym. Ze strony Kościoła protokół podpisał ks. J. Ryster, proboszcz parafii katedralnej. W imieniu Zarządu Miejskiego występował wiceprezydent Stanisław Zdanowski, który zobowiązał się, że zadłużenie cmentarza sięgające 5 tysięcy złotych pokryje budżet miasta.

Na czele Zarządu Cmentarzy, powołanego przez biskupa, stanął ks. J. Ryster. Podstawą działania Zarządu był „Statut dla cmentarzy katolickich Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej” z 1937 roku. Najpilniejsze było teraz

³ ADS, Akta Parafii w Siedlcach..., dz. cyt. (brak numeru). *Plan dóbr rz.- kat. kościoła katedralnego parafii Niepok. Pocz. Najśw. Marii P. w Siedlcach powiatu Siedleckiego w woj. Lubelskiem sporządzony przez mierniczego Zygmunta Witaszczyka.*

⁴ ADS, Akta Parafii w Siedlcach..., dz. cyt., nr 5774, 6748. *Skargi na pracowników cmentarza.*

⁵ ADS, Akta Parafii w Siedlcach..., dz. cyt., nr 5852, *Powiększenie cmentarza.*

⁶ ADS, Akta ogólne. Cmentarz grzebalny w Siedlcach, Lit.: C, Dział: III, Nr porz. 8, Tom I, nr 659. *Pismo ks. J. Rystera do biskupa z dnia 23 III 1937r. o sytuacji na cmentarzu.*

uporządkowanie cmentarza, wyremontowanie budynku administracyjnego i przebudowa domu pogrzebowego tak, aby powstała kaplica i pomieszczenie sanitarno-lekarskie⁷.

Opracowano normy opłat⁸ i regulamin cmentarza⁹. Cały teren podzielono na 31 ponumerowanych kwater. Kwatera nr 5 służyć miała do grzebania chrześcijan innych wyznań, a numer 23 przeznaczono dla sekciarzy, samobójców i niechrzczonej dzieci.

O sprawach najbardziej istotnych i spornych decydować miał ks. J. Ryster. Do prowadzenia spraw bieżących zorganizowano kancelarię z prawdziwego zdarzenia. Jako gospodarza cmentarza i kierownika kancelarii zatrudniono od 1 kwietnia 1937 roku Jana Jarnińskiego. Na stanowisko grabarza przyjęto Piotra Sitkowskiego¹⁰.

Od tego czasu prowadzenie jakichkolwiek prac na cmentarzu wymagało zgody kancelarii, a treść napisów na nagrobkach musiała być przez nią zaakceptowana. Na wszelkie opłaty uiszczone w kancelarii petenci otrzymywać mieli pokwitowania. Dzięki wprowadzonym zmianom cmentarz bardzo szybko zaczął na siebie zarabiać.

Niestety, zbliżały się ciężkie czasy wojny i okupacji niemieckiej. Z dostępnych źródeł wynika, iż bombardowanie miasta we wrześniu 1939 roku nie spowodowało żadnych szkód na cmentarzu.

W listopadzie 1939 r. zmienił się jedynie kierownik kancelarii. Jana Jarnińskiego zastąpił Józef Hakowski. Liczba zatrudnionych grabarzy wzrosła do trzech osób. Starano się sprostać nowej sytuacji pomimo licznych zakazów i nakazów okupanta. Trwały nadal prace związane z porządkowaniem cmentarza.

3 listopada 1941 roku ks. J. Ryster poświęcił wyremontowaną kaplicę. Biskup Czesław Sokołowski dekretem z dnia 10 listopada ogłosił ją kaplicą publiczną pod wezwaniem Matki Boskiej Wybawicielki dusz czyścowych. Mogły być w niej odprawiane nabożeństwa¹¹.

Na początku 1942 roku pojawiły się kłopoty z uzyskaniem wolnych miejsc na cmentarzu. Zarząd Miasta zaproponował więc poszerzenie działającego cmentarza i dodatkowo urządzenie nowego przy ul. Janowskiej, na miejscu dawnego cmentarza epidemicznego. Powierzchnia tego terenu wy-

⁷ ADS, *Inwentarz fundi instructi...*, dz. cyt., s. 22 – 24.

⁸ ADS, *Inwentarz fundi instructi...*, dz. cyt., s. 25 – 26.

⁹ ADS, Akta ogólne. Cmentarz grzebalny..., dz. cyt., nr 1659, *Regulamin rzymsko-katolickiego cmentarza w Siedlcach*.

¹⁰ ADS, Akta ogólne. Cmentarz grzebalny..., dz. cyt., nr 2222, 2223. *Umowy o pracę z Janem Jarnińskim i Piotrem Sitkowskim*.

¹¹ ADS, Akta ogólne. Cmentarz grzebalny..., dz. cyt., nr 3225. *Dekret Biskupa Administratora Apostolskiego Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej z dnia 10 listopada 1941 roku*.

nosiła ok. 5,5 ha.¹² Nie było to jednak dobre miejsce ze względu na położenie daleko poza terenem miasta. Czas jednak naglił, a innej lokalizacji nie znaleziono. 28 czerwca 1942 roku dziekan siedlecki, ks. Józef Kobyliński, poświęcił więc teren przy ul. Janowskiej. Oficjalnie cmentarz czynny był od 1 lipca 1942 roku.¹³

Ponieważ nowy cmentarz nie leżał na terenie parafii katedralnej, konieczna stała się zmiana formy nadzoru nad cmentarzami. Dekretem z 10 lipca 1942 roku biskup ustanowił nowy skład Zarządu Cmentarzy. Od tej pory stanowić go mieli: miejscowy ksiądz dziekan jako przewodniczący, proboszcz parafii katedralnej i proboszcz parafii Opieki Świętego Józefa jako członkowie oraz kierownik kancelarii cmentarnej jako sekretarz. Przewodniczący Zarządu sprawować miał ogólny nadzór nad cmentarzami. Oba cmentarze przy ul. Cmentarnej powierzono kierownictwu proboszcza parafii katedralnej. Cmentarz przy ul. Janowskiej - księdzu proboszczowi parafii Opieki Świętego Józefa. Im podlegali pracownicy cmentarni. Kancelaria ogólna nadal mieściła się przy ul. Cmentarnej. Jedynie roczne rozliczenia robione miały być oddzielnie.¹⁴ W tym czasie proboszczem parafii katedralnej był już ks. Roman Wilde i to on wszedł do Zarządu Cmentarzy.

Pierwsze posiedzenie nowego Zarządu Cmentarzy odbyło się 29 września 1942 roku. Okazało się, że stary cmentarz ma nadwyżkę dochodów, podczas gdy nowy ma ciągle niedobór. Spowodowane było to głównie niechęcią wiernych do pochówku na cmentarzu przy ul. Janowskiej, ponieważ nie miał on prestiżu i oddalony był od miasta. Nagminnie wykupywano place na starym cmentarzu. Zachodziła obawa, że zabraknie miejsc dla osób znanych i zasłużonych. Między innymi dlatego podniesiono tam opłaty. Pomogło jednak dopiero powtórne ich podwyższenie.¹⁵ Pojawił się nawet projekt uruchomienia zamkniętego od pół wieku cmentarza przy ul. Cmentarnej 4 po oczyszczeniu go z chwastów i wykarczowaniu. Szybko jednak odstąpiono od tego pomysłu.

W lipcu 1944 roku, przez dziesięć dni, Siedlce ostrzeliwane były przez artylerię radziecką. Tym razem ucierpiał również cmentarz. Spłonął budynek gospodarczy wraz z podstawowymi narzędziami. Znacznie uszkodzony był budynek administracyjny. Mur okalający cmentarz został w siedmiu miejscach zburzony przez rozrywające się pociski. Zniszczona została też

¹² ADS, Akta ogólne. Cmentarz grzebalny..., dz. cyt., nr 1918. *Pismo w sprawie utworzenia nowego cmentarza z dnia 15 lipca 1942 roku.*

¹³ ADS, Akta ogólne. Cmentarz grzebalny..., dz. cyt., nr 2172. *Pismo ks. J. Kobylińskiego zawiadamiające o poświęceniu cmentarza z dn. 3 lipca 1942 roku.*

¹⁴ ADS, Akta ogólne. Cmentarz grzebalny..., dz. cyt., nr 2191. *Dekret biskupa z dnia 10 lipca 1942 roku.*

¹⁵ ADS, Akta ogólne. Cmentarz grzebalny..., dz. cyt., nr 3480. *Protokół nr 1 z posiedzenia Zarządu rzymsko-katolickiego cmentarza grzebalnego w Siedlcach z dn. 29 września 1942r.*

cmentarna kaplica i przylegająca do niej kostnica. Wypadły wszystkie szyby, zgruchotana została konstrukcja dachowa, a w ścianach pozostały dwa duże wylomy. Trudno było wprost policzyć zniszczone drzewa i pomniki nagrobne. Ogólnie straty oszacowano na 357 tysięcy złotych¹⁶.

Reasumując, okres wojny wpłynął niekorzystnie na sytuację cmentarza głównie poprzez ciężką sytuację finansową. Groby były okradane, a grabarze imali się różnych dodatkowych zajęć, zaniedbując swoje obowiązki. Zniechęcony i bezradny Józef Hakowski ustąpił ze stanowiska gospodarza cmentarza i szefa kancelarii. Jego miejsce 7 stycznia 1946 roku zajął Kazimierz Śniechowski.

Nie była to jedyna zmiana, jaka dotknęła nie tylko zresztą cmentarz. Zwiastunem tych zmian było zdewastowanie cmentarza przy ul. Janowskiej przez żołnierzy radzieckich w grudniu 1944 roku.¹⁷

¹⁶ ADS, Diecezja Podlaska (Straty Wojenne), Lit.: D. Dział: III, Nr porz. 4., Tom VII, nr 6031. *Sprawozdanie dotyczące strat wojennych na cmentarzu z 28 października 1944 roku.*

¹⁷ ADS, Akta ogólne. Cmentarz grzebalny..., dz. cyt., nr 7731. *Raport Józefa Hakowskiego z 4 grudnia 1944 roku.*